

fend op de kerkelijke en wetenschappelijke gebeurtenissen dan tot nu toe werd aangenomen. Daarvoor zou de stof trouwens in een breder kader moeten worden geplaatst dan is gebeurd. De lezer blijft daarom met een gevoel van onbehagen achter.

J. Roelevink

P. Smit, *Artis. Een Amsterdamse tuin* (Nieuwe Nederlandse bijdragen tot de geschiedenis der geneeskunde en der natuurwetenschappen XXVIII; Amsterdam: Rodopi, 1988, xvi + 392 blz., f45,-, ISBN 90 5183 065 3).

In 1988 bestond Artis 150 jaar. Ter gelegenheid van dit jubileum publiceerde P. Smit, emeritus hoogleraar bio-historie aan de Rijksuniversiteit te Utrecht, een lijvig werk over de geschiedenis van Nederlands oudste dierentuin. Aangezien over het negentiende-eeuwse verleden van Artis reeds het nodige is geschreven, heeft de auteur zijn aandacht vooral gericht op de relatief weinig bekende periode 1927-1973. Een terechte keuze, zo lijkt het, want juist in deze jaren deden zich ingrijpende veranderingen voor in de organisatie, inrichting en presentatie naar buiten, waardoor de Amsterdamse dierentuin een geheel ander karakter kreeg.

Vanaf de oprichting in 1838 was Artis het eigendom van het zoölogisch genootschap 'Natura Artis Magistra', een particuliere instelling die de gehele inrichting van de tuin moest onderhouden. Artis was toen een exclusieve gezelligheidsvereniging van notabele Amsterdammers die in een fraaie omgeving aangenaam en onder elkaar wensten te vertoeven. Allengs werd het echter steeds moeilijker dit besloten negentiende-eeuwse karakter te handhaven, aangezien het slinkend ledental van het genootschap de zware financiële lasten niet langer meer kon dragen. Overheidssteun werd met andere woorden onontbeerlijk om te kunnen voortbestaan, zeker tijdens de economische depressie van de jaren dertig, toen de schulden zo hoog waren opgelopen dat sluiting van de tuin nabij leek.

De overgang van particuliere financiering naar overheidsfinanciering voltrok zich tijdens het directoraat van A. L. J. Sunier. Deze bekwame en energieke bioloog, die van 1927 tot 1953 de leiding over Artis had, zou men de 'held' van Smits boek kunnen noemen en zijn bewondering voor hem steekt de auteur bepaald niet onder stoelen of banken. Daar zijn dan ook voldoende redenen voor. Niet alleen wist Sunier, in nauwe samenwerking met het genootschapsbestuur, Artis in 1939 door het aangaan van een overeenkomst met gemeente en provincie op het laatste moment van de ondergang te redden, maar ook was hij de man die de tuin met zeer veel moed, doorzettingsvermogen en vindingrijkheid door de uiterst moeilijke jaren van de Duitse bezetting wist te loodsen. Het hoofdstuk waarin de lotgevallen van Artis tijdens de tweede wereldoorlog beschreven worden (133-211), is trouwens het interessantste van het hele boek. Op boeiende wijze wordt uiteengezet voor welke uiteenlopende problemen het bestuur en de directie zich in deze jaren geplaatst zagen en welke, vaak originele oplossingen zij daarvoor aandroegen. Kwesties als de anti-joodse maatregelen en de *Arbeitseinsatz*, het verblijf van onderduikers in de tuin, het bezoek in oorlogstijd en de toenemende schaarste aan dieren, bouwmaterialen, brandstof en vooral voedsel passeren daarbij de revue. De laatstgenoemde problemen behoorden overigens na mei 1945 niet meteen tot het verleden. Slechts moeizaam en na verloop van enige jaren kwamen de zaken weer op gang. Ook tijdens deze periode van wederopbouw onderscheidde Sunier zich door zijn inventiviteit en vasthoudendheid.

Over Suniers opvolger E. F. Jacobi, directeur van 1953 tot 1973, is Smit veel minder uitvoerig.

Zo ontbreekt van hem een biografische schets. Onder Jacobi kwam de nadruk te liggen op een zo gevarieerd en representatief mogelijke dierenverzameling om op die manier de aandacht van het publiek te trekken. Tijdens zijn directoraat werd Artis een van de best bevolkte dierentuinen van Europa: in 1968 huisvestte de tuin niet minder dan 1820 soorten in circa 7500 individuen, vissen en ongewervelden inbegrepen. Eindjaren zestig trad er evenwel een kentering op in dit beleid. Niet alleen waren de personele en financiële lasten verbonden aan het houden van zoveel dieren steeds moeilijker te dragen, maar ook drong geleidelijk het besef door dat dierentuinen een taak te vervullen hadden bij de instandhouding van in het wild bedreigde diersoorten. Er werd daarom bewust gekozen het aantal in Artis te houden soorten te beperken. Deze lijn werd voortgezet onder B. M. Lensink, die Jacobi in 1973 opvolgde. De ontwikkelingen die zich tijdens zijn directoraat (tot 1989) hebben voorgedaan, worden door Smit niet meer behandeld, maar door Lensink zelf in een epiloog kort uiteen gezet.

*Artis. Een Amsterdamse tuin* is een prettig leesbaar en goed gecomponeerd boek. Het is met veel liefde geschreven en de auteur heeft de tekst zowel als de noten gelardeerd met tal van aardige details en anekdoten, met name over de levende have. En ofschoon specifieke bronvermeldingen ontbreken, is het duidelijk dat Smit voor zijn onderzoek een grote hoeveelheid archiefmateriaal uit het kennelijk rijke Artisarchief heeft geraadpleegd. Niettegenstaande deze constatering dringt zich na lezing van het boek toch de vraag op of de auteur de ontwikkelingen in Artis niet wat meer had moeten vergelijken met die in andere Nederlandse dierentuinen, uiteraard zonder daarbij op dezelfde wijze in detail te treden. Door zijn onderwerp aldus in een breder verband te plaatsen, zou hij immers duidelijker dan nu het geval is, hebben kunnen aangeven of de geschetste ontwikkelingen in de bestudeerde periode uniek waren voor Artis of wellicht een algemener karakter hadden. Tot slot zij er nog op gewezen dat een index op persoonsnamen helaas ontbreekt en dat het handiger was geweest indien de bijschriften bij de opgenomen foto's onder de illustraties in plaats van op een afzonderlijke bladzijde voorin het boek waren afgedrukt.

A. J. C. M. Gabriëls

A. Lammers, *Uncle Sam en Jan Salie, Hoe Nederland Amerika ontdekte* (Amsterdam: Balans, 1989, 204 blz., f29,50, ISBN 90 5018 089 2).

Waarom willen we iets weten van een ander land? Uit pure waardenvrije wetenschappelijke belangstelling? Bestaat er zoiets? Zijn er landen waar we vrijblijvend of hoogstens toeristisch naar kijken? Het lijkt onwaarschijnlijk en in elk geval is Amerika, het *totum pro parte* waar we ten onrechte de Verenigde Staten mee aanduiden, een land waar we allang op veel wezenlijker wijze bij betrokken zijn dan enkel wetenschappelijk. Met wij bedoel ik dan de Europeanen in het algemeen, de mensen uit de moederlanden en over hun betrokkenheid is al heel wat geschreven. De laatste tijd staat ook de speciale Nederlandse betrokkenheid steeds meer in de belangstelling en geen wonder, het voorbeeld in de verte, waar wij in de achttiende eeuw nog vaag mee dweepten is steeds dichterbij gekomen. Daarom staat de Nederlandse Amerikanistiek in bloei.

Wij hebben alles met Amerika te maken, het is voor ons een aantrekkelijk of afschuwwekkend voorbeeld. Met aantrekking begint het, bij Potgieter, die in *De Gids* het volgens hem ingeslapen